

Διεπιστημονικότητα και Ίστορία

Γιώργος Δερτιλής *

α. Προλεγόμενα

Σχεδιάσα αρχικά την παρουσίαση αυτή, με την προοπτική να συνεισφέρω στο σεμινάριο μιά πολύ συγκεκριμένη και μάλλον τεχνική προσέγγιση της διεπιστημονικότητας από την πλευρά του ιστορικού. Τό αρχικό σχέδιο δέν μου ἄρεσε. Θά δώσω λοιπόν μόνο τά κύρια σημεία του: εἶναι ὀρισμένα παραδείγματα γιά τό πῶς βλέπει ὁ ιστορικός τή σχέση του μέ ἄλλους ἐπιστημονικούς χώρους. Ἀπό ἐκεῖ καί πέρα ὅμως, θά χρησιμοποιήσω ἕνα σύνολο σημειώσεων μέ ἐπιστημολογικές καί, ἄς ποῦμε, φιλοσοφικές ἀπορίες, γιά τίς ὁποῖες δέν εἶμαι, φυσικά, καθόλου σίγουρος — νομίζω ὅμως ὅτι εἶναι πλησιέστερες στό θέμα τοῦ σεμιναρίου μας ἀπό τή συγκεκριμένη καί τεχνική προσέγγιση, μέ τήν ὁποία, παρόλα αὐτά, ἀρχίζω.

β. Ἡ ὠφελιμιστική διεπιστημονικότητα: παραδείγματα ἀπό τήν ιστορική ἐπιστήμη

Τά σύντομα παραδείγματα μου ἔχουν ἤδη ἀναφερθεῖ καί μέ ἄλλη εὐκαιρία. Ἡ ἱστορία εἶναι μιά ἐπιστήμη, ἥ, ἂν προτιμᾶτε, μιά τέχνη ἱμπεριαλιστική: ἀπλώνεται σέ ὅλοένα περισσότερους καί πιο ἐτερόκλητους χώρους ἔρευνας: κρατική δαπάνη ἀλλά καί λογιστικά βιβλία ἐπιχειρήσεων, δημόσια δάνεια ἀλλά καί ἀναλφαβητισμός καί πληθυσμιακή αὐξηση, κυκλοφορία συναλλαγματικῶν καί ἐγκληματικότητα, κρατικός προϋπολογισμός καί κλίμα, βροχοπτώσεις καί νομισματική κυκλοφορία, διακυμάνσεις τῶν τιμῶν ἀλλά καί ἐπιδημίες καί σεισμοί.

Ἀπό τήν ἐργασία πού γίνεται ἡ προγραμματίζεται στά πλαίσια τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου τοῦ Μορφωτικοῦ Ἰδρύματος τῆς Ἑθνικῆς Τράπεζας προκύπτει μιά ἐνδεικτική, ἥ μάλλον παραδειγματική θεματολογία. Ποιοί ἦταν οἱ μέτοχοι τῆς Ἑθνικῆς Τράπεζας στόν 19ο αἰώνα; Ποιές ἦταν οἱ σχέσεις μεταξύ τους, μέ τήν Ἑθνική Τράπεζα καί τό Διοικητικό της Συμβούλιο, μέ τίς ἄλλες τράπεζες στόν ἐλληνικό χώρο, μέ τίς μεγάλες ἐταιρεῖες, μέ τούς Ἑλληνες τῆς Ἀνατολῆς καί τῆς Διασπορᾶς, μέ τό Ὑπουργεῖο Οἰκονομικῶν, μέ τίς μεγάλες ἤ τίς

* ἱστορικός, τμήμα οἰκονομικῶν ἐπιστημῶν, Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν.

άνερχόμενες οικογένειες της Αθήνας της εποχής;

Θέματα για μελλοντική έρευνα είναι οι πτωχεύσεις: νά εντοπίσουμε από τὰ δικαστικά ἀρχεῖα, ὅσα ἔχουν περισωθεῖ, ποῖος πτωχεύει ποῖον, καί γιατί. Ἄλλο παράδειγμα εἶναι αὐτοί πού χρηματοδοτοῦνται ἀπό τίς τράπεζες, οἱ πιστοῦχοι, στίς σχέσεις τους μέ τούς δανειστές τῶν τραπεζῶν, τούς καταθέτες, καί μέ τούς μετόχους. Πάλι βλέπουμε λοιπόν αὐτές τίς πολλαπλές σχέσεις: μέ τὰ διοικητικά συμβούλια τῶν τραπεζῶν, μέ τίς μεγάλες ἐταιρεῖες ἀλλά καί τίς μεγάλες οικογένειες, μέ τή Δημόσια Διοίκηση καί τή Δημοσιουπάλληλία, μέ τή Βουλή, τὰ Κόμματα, τήν Αὐλή: σχέσεις ἐπομένως, ὄχι μόνο οἰκονομικές, ἀλλά καί ταξικές καί πολιτικές καί ἰδεολογικές.

Τά μνημονεύω αὐτά ὥστε νά προκαλέσουν ἴσως ὀρισμένους συνειρμούς γιά τό πού πηγαίνει, διεπιστημονικά, ἡ σκέψη τοῦ ἐρευνητή τῆς Ἱστορίας, ἢ γιά τό πού μπορεί νά πάει καί τί ἀνάγκες ἔχει ἀπό τίς ἄλλες ἐπιστήμες.

Γιατί ὅλα αὐτά εἶναι θέματα ἐκ πρώτης ὄψεως εἰδικά, μεμονωμένα. Ἀλλά εἶναι φανερό τό πόσο ἐκρηκτικά πιέζουν τὰ ὅρια τῆς διερεύνησής τους. Αὐτά τὰ ὅρια, βέβαια, ἐμεῖς οἱ ἴδιοι τὰ θέτουμε, ἂν μᾶς ἀρέσουν τὰ ὅρια — ἢ δέν τὰ θέτουμε, ἂν ἡ στάση μας ἀπέναντι στή γνώση ἀρνεῖται τὰ στεγανά καί τή στενότητα τῶν κατηγοριῶν.

Θά ἤθελα νά συμπληρώσω τὰ παραδείγματα αὐτά μέ ἓνα ἀκόμη ἐνδεικτικό θέμα, ἐμπειρία ἀπό τήν προσωπική μου ἔρευνα: τό ἐξωτερικό δημόσιο χρέος τῆς Ἑλλάδας.

Πάλι δημιουργεῖται ἐκ πρώτης ὄψεως ἡ ἐντύπωση ἑνός θέματος εἰδικευμένου, ἐπιστημονικά μεμονωμένου. Ἀλλά πῶς μποροῦμε νά περιορίσουμε ἓνα τόσο ἐκρηκτικό θέμα μέσα στά ὅρια μιᾶς οἰκονομικῆς ἱστορίας ἢ μιᾶς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης; Γιατί ἀσφαλῶς πρόκειται καί γιά τίς δύο αὐτές ἐπιστήμες, ὅταν μιλάμε γιά διθνήεις οἰκονομικές σχέσεις, πρόκειται ὁμος καί γιά ἓνα πολύ εὐρύτερο γνωστικό πεδίο. Ἀπό τήν ἴδια τή φύση του, ἓνα ἐξωτερικό δημόσιο χρέος εἶναι θέμα πού ἀπλώνεται καί σέ πολλούς ἄλλους χώρους: τῆς Πολιτικῆς Ἱστορίας καί τῶν Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν, τῶν Διεθνῶν Σχέσεων, τοῦ Δημοσίου Δικαίου, τοῦ Διεθνoῦς Δικαίου, τοῦ Δικαίου τῶν Ἀξιογράφων, τῆς Διπλωματικῆς Ἱστορίας, τῆς Ἱστορίας τῶν Χρηματιστηρίων. Ἐπειτα οἱ οἰκονομικές σχέσεις εἶναι ἐδῶ καί πολιτικές — ἀναρωτιέμαι ὁμως ἂν εἶναι μόνο πολιτικές καί οἰκονομικές, ἢ μήπως ἔχουν καί τίς κοινωνικές ἀντανακλάσεις τους, καί τίς ταξικές τους καταβολές;

Συμπερασματικά: ἡ ἱστορική ἔρευνα, ἀπό τό ἴδιο τό ἀντικείμενό της, πρέπει νά ἀποβλέπει στό νά μήν ἀπομονώνονται τὰ θέματά της — γιατί τό ἴδιο τό ἀντικείμενο τῆς ἱστορίας εἶναι ἡ διαπλοκή τοῦ κάθε θέματος μέ τό γύρω του σύστημα ἀπό σχέσεις πολιτικές καί οἰκονομικές, ἀπό ἰδέες, ἥθη, ἀξίες, θεσμούς, ταξικές ἀντιθέσεις, προσωπικά πάθη, συλλογικές νευρώσεις, φυσικές ἀντιξοότητες, βιολογικούς προκαθορισμούς. Καί αὐτές τίς παραμέτρους ὁ ἱστορικός πρέπει νά τίς βλέπει στή λειτουργία τους μέσα σέ μιᾶ ἀέναυ διαχρονία καί μέσα σέ μιᾶ ποικιλία γεωγραφικῶν τόπων: στοιχεῖο χρόνου, στοιχεῖο χώρου.

Αὐτά εἶχα ἀποσπᾶσει ἀπό ἄλλη ἐργασία μου γιά νά σᾶς τά προτεῖνω ἐδῶ, μετά ἀπό κάποιον ἐμπλουτισμό. Ὡστόσο, ὁ ἐμπλουτισμός δέν ἔγινε. Ξαναβλέ-

ποντάς τα δέν αισθανόμουν ότι θά σᾶς ἔλεγα τίποτα καινούργιο μέ τό νά σᾶς παρουσιάσω ἀπλῶς τό πῶς ἐργάζονται οἱ ἱστορικοί καί πῶς ἀντλοῦν ἀπό ἄλλες ἐπιστήμες. Αἰσθάνομαι ότι σέ αὐτό ἐδῶ τό σεμινάριο ἄλλα εἶναι τά ἐρωτήματα. Γι' αὐτό ἐγκαταλείπω τά ὅσα εἶπα καί περνῶ στίς σημειώσεις μέ τίς ἀπορίες μου.

γ. Ἡ ἀναζήτηση μιᾶς «ὀλικῆς» διεπιστημονικότητας

Οἱ διεπιστημονικές ἐφαρμογές μποροῦν νά λειτουργοῦν μέ διάφορους τρόπους. Ἡ διεπιστημονικότητα πού συνδέει τήν ἱστορία μέ τή δημογραφία, π.χ., ἔχει χαρακτήρα ἐπικάλυψης. Ἀντίθετα, ἡ διεπιστημονικότητα πού λειτουργεῖ μεταξὺ ἱστορίας καί βιολογίας εἶναι συμπληρωματική.

Αὐτή ὅμως ἡ ἐπέκτασις πρὸς τήν κατεύθυνση ἄλλων ἐπιστημῶν, εἴτε ἐπικαλυπτική εἴτε συμπληρωματική, δέν εἶναι παρά ἓνα ποσοτικό φαινόμενο. Εἶναι μιὰ φυσιολογική ἐξέλιξις τῆς γνώσης, μιὰ ἐπέκτασις τῆς σέ σκοπούς, σέ ἀντικείμενα καί σέ μεθόδους ἄλλων ἐπιστημῶν. Ἄλλων, ὅχι ὁμως ὄλων τῶν ἐπιστημῶν.

Ἐδῶ γεννᾶται λοιπόν ἓνα ἐρώτημα: ἀρκεῖ νά μιλάμε γιά μιὰ τέτοια διεπιστημονικότητα, μεθοδολογική καί πρακτική, ἀνά ζεύγη ἢ κατὰ ομάδες ἐπιστημῶν; ἢ μήπως πρέπει νά μιλάμε καί γιά κάποιαν ἄλλη διεπιστημονικότητα, καθολικότερη;

Ἄς πάρουμε ἓνα κάπως ἀκραῖο παράδειγμα. Ὑπάρχει ἄραγε σχέση ἀνάμεσα στήν ἱστορία καί στήν ἀστρονομία; Γιατί ὅχι; Δέν ἀποκλείεται νά ὑπάρχει, ἔστω καί σέ κάποιες ἱστορικές στιγμές. Ὁ Ἰησοῦς τοῦ Ναυῆ κερδίζει μιὰ μάχη φωνάζοντας: Ὑψήθι Ἦλιε κατὰ Γαβαὼν καὶ Σελήνη κατὰ φάραγγα Αἰλῶν'. Στέκεται τό οὐράνιο σῶμα; κερδίζεται ἡ μάχη. Τί ἀκριβῶς συνέβη ἐκείνη τήν ἡμέρα; Θά μπορούσαμε βέβαια νά ἀναρωτηθοῦμε μέσα ἀπό ἄλλα ἐπιστημονικά πλαίσια, ὅχι ἱστορικά, τά πλαίσια τῆς ἀστρονομίας.

Ὅσο ἐνδιαφέρουσα καί ἂν εἶναι ἡ μακρινή αὐτή, ἀλλά ὑπαρκτή σχέση τῆς ἱστορίας μέ τήν ἀστρονομία, τελικά δέν εἶναι αὐτό πού ἔχει τή μεγαλύτερη σημασία. Ἄν ἦταν ἀπλῶς νά βρεθοῦν τρόποι ἐπικοινωνίας καί ἀμοιβαίας ἐξυπηρέτησης ἀνάμεσα σέ ἐπιστήμες, νά λυθοῦν μόνο κάποια πρακτικά, μεθοδολογικά προβλήματα, θά ἀρκοῦσε νά ἐπικοινωνοῦμε μεταξύ μας κατὰ ζεύγη, ἢ καθ' ομάδες, ἀπλῶς καί μόνο γιά νά λύνονται αὐτά τά τεχνικά προβλήματα.

Τότε ὅμως τό σεμινάριο αὐτό μοῦ φαίνεται πῶς θά ἦταν σχεδόν περιττό, γιατί οἱ διεπιστημονικές αὐτές ἐπικοινωνίες εἶναι περίπου αὐτονόητες, καί πάντως ἀποτελοῦν ἓνα τεχνικό πρόβλημα τῶν κατ' ἰδίαν ἐπιστημῶν. Αἰσθάνομαι ότι δέν εἶναι μόνο αὐτός ὁ σκοπός τῆς ἀναζήτησής μας, τό θέμα τοῦ σεμιναρίου αὐτοῦ εἶναι πολύ γενικότερο. Ὁ σκοπός μας εἶναι ἐπίσης, καί κυρίως, νά διαπιστώσουμε ἂν μπορεῖ νά ὑπάρξει κάποια ἄλλη διεπιστημονικότητα, σφαιρική, καθολική, πού νά ἀντλεῖ ἀπό ὅλες ἀνεξαιρέτως τίς ἐπιστήμες, ἀλλά καί νά τίς καλύπτει ὅλες, κατὰ κάποιον τρόπο. Πρόκειται λοιπόν γιά ἓνα ἐπίπεδο ἀφαίρεσης ὑψηλότερο, στό ὁποῖο μάλιστα θά μπορούσε κανεῖς νά μιλήσει καί γιά «μεταεπιστήμη» — αὐτό ὅμως εἶναι θέμα ὁρολογίας, πού δέν ἔχει θέση ἐδῶ.

Διττό είναι, λοιπόν, τό πρόβλημα πού θά μᾶς ἀπασχολήσει ἀπό ἐδῶ καί πέρα: ἀρχικά νά ὀριστεῖ αὐτή ἡ «μεταεπιστήμη», ἡ ὀλική, σφαιρική διεπιστημονικότητα — καί ὕστερα νά δειχθεῖ πῶς συνδέεται μέ τήν Ίστορία.

Στήν ἀναζήτηση αὐτή, θά προσδιοριστοῦν πρῶτα τά στοιχεῖα πού εἶναι κοινά σέ ὅλες τίς ἐπιστῆμες: κοινά θέματα, κοινές μέθοδοι, κοινοί σκοποί. Ἐπειδή ὅμως οἱ τρεῖς αὐτές κατηγορίες εἶναι εὐρύτατες, ἐνῶ τά ὅρια αὐτῆς τῆς παρουσίας εἶναι περιορισμένα, θά χρειαστεῖ κάποια ἐπιλογή. Θά ἐξεταστεῖ λοιπόν μόνο ἡ τρίτη κατηγορία, οἱ σκοποί πού εἶναι κοινοί σέ ὅλες τίς ἐπιστῆμες — ἄρα, οὐσιαστικά, οἱ σκοποί τῆς ὀλικῆς διεπιστημονικότητας. Οἱ σκοποί αὐτοί ὅμως θίγουν ἐπίσης ὀρισμένες θεμελιώδεις ἀπορίες, πού εἶναι καί ἡ οὐσία τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης: ἔτσι θά συνδεθεῖ, τελικά, ἡ ὀλική διεπιστημονικότητα μέ τήν ἱστορία.

*Τά κοινά στοιχεῖα τῶν Ἐπιστημῶν
στό ἀντικείμενο, στίς μεθόδους, στούς σκοπούς*

Αὕτη ἡ σφαιρικότητα, ἡ ὀλικότητα πού ἀναζητοῦμε στήν ἔννοια τῆς διεπιστημονικότητας, ἀφορᾷ ἐξ ὀρισμοῦ κάποιους κοινούς τόπους, στοιχεῖα κοινά σέ ὅλες ἀνεξαίρετως τίς ἐπιστῆμες.

Σέ μιὰ τέτοια ἀναζήτηση προκύπτουν νομίζω τρία βασικά ἐρωτήματα.

Πρῶτο ἐρώτημα: ὑπάρχουν ἀντικείμενα ἐμπειρίας πού εἶναι κοινά σέ ὅλες τίς ἐπιστῆμες; Θά πρότεινα ἐδῶ χωρίς σχόλια — καί οὔτε θά μπορέσω νά ἐπανεέλθω, δέν ὑπάρχει χρόνος — δύο τέτοια ἀντικείμενα: τόν χρόνο καί τόν χώρο. Κοινά στοιχεῖα σέ ὅλες τίς ἐπιστῆμες, ὁ χρόνος καί ὁ χώρος εἶναι λοιπόν δύο προνομιακές περιοχές πού προσφέρονται ἰδιαίτερα γιά μιὰ ὀλική διεπιστημονική διερεύνηση. Ὑπενθυμίζω ἐν παρενθέσει, καί θά ἐπανεέλθω εἰδικά σέ αὐτό τό σημεῖο, ὅτι αὐτά ἀκριβῶς τά «ἀντικείμενα» διερεύνησης, χώρο καί χρόνο, τά μνημόνευσα ἤδη καί ὡς βασικά στοιχεῖα τῆς ἱστορικῆς ἐρευνας.

Δεύτερο ἐρώτημα: ὑπάρχουν γιά ὅλες τίς ἐπιστῆμες κοινά μέσα ἐμπειρίας; Γιάτί τά τυχόν ὑπάρχοντα κοινά μέσα σύλληψης τῶν φαινομένων θά συνέθεταν καί τή βάση γιά κοινές ἐπιστημονικές μεθόδους. Ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε, ὁ χώρος καί ὁ χρόνος μποροῦν νά ἀποτελέσουν κοινά ἀντικείμενα ἐμπειρίας, ἀλλά εἶναι πάντα καί κοινά μέσα ἐμπειρίας γιά ὅλους τούς κλάδους τῶν ἐπιστημῶν. Ὡστόσο, στόν δεύτερο αὐτό χώρο, τῶν κοινῶν μέσων ἐμπειρίας, θά πρότεινα δύο ἄλλα παραδείγματα, διαφορετικά καί ἴσως πιό ἐνδεικτικά, χωρίς ὅμως νά ἐπεκταθῶ οὔτε σέ αὐτά: οἱ ἔννοιες δομῆ, δόμηση, διάρθρωση, ὡς μέσα ποιοτικῆς ἀντίληψης τῶν φαινομένων, καί ἡ διχοτόμηση συμμετρία/ἀσυμμετρία, ὡς μέσο ποιοτικῆς καί ποσοτικῆς ἀντίληψης. Ἐπισημαίνω, καί ἐδῶ, ὅτι πρόκειται γιά δύο μέσα ἐμπειρικῆς ἀντίληψης πού χρησιμοποιοῦμε πολύ καί στήν ἱστορία.

Τρίτο ἐρώτημα: ὑπάρχουν ἀντικειμενικοί σκοποί, κοινοί σέ ὅλες τίς ἐπιστῆμες; Σέ αὐτό θά ἐπανεέλθω ἀμέσως.

Οὐσιαστικά, τό πρῶτο ἐρώτημα ἀναζητεῖ κοινά στοιχεῖα στή θεματική τῆς γνώσης, τῆς ἐπιστήμης. Τό δεύτερο ἀναζητεῖ κοινά στοιχεῖα στήν ἐπιστημονική μέθοδο. Τό τρίτο ἀναζητεῖ τά κοινά στοιχεῖα στούς σκοπούς, στό λόγο

υπαρξης καί στή λειτουργικότητα τῆς γνώσης. Θά ἐπιμείνω ἀποκλειστικά σέ αὐτό τό τρίτο ἐρώτημα.

Οἱ κοινοί σκοποὶ τῶν Ἐπιστημῶν: μιά βάση ὀλικῆς διεπιστημονικότητας

Θά πρότεινα ἕξη μεγάλους χώρους, στούς ὁποίους μοῦ φαίνεται ὅτι ὅλες οἱ ἐπιστῆμες, λίγο-πολύ, λειτουργοῦν μέ μιά κοινότητα σκοπῶν.

Πρῶτο κοινό κίνητρο, κοινός ἀντικειμενικός σκοπός, εἶναι ἡ δημιουργία εὐνοϊκῶν συνθηκῶν γιά τήν ἐπιβίωση τοῦ εἴδους, ἢ γιά τή βελτίωση τῆς διαβίωσής του.

Δεύτερος κοινός σκοπός εἶναι ἡ δημιουργία καταλλήλων συνθηκῶν γιά βιολογική ἀναπαραγωγή καί βελτίωση τοῦ εἴδους.

Οἱ δύο πρῶτες κατηγορίες ἀφοροῦν λοιπόν στή σχέση τοῦ ἀνθρώπου μέ τόν ὕλικό κόσμο καί τή φύση. Εἶναι οἱ κατ' ἐξοχήν κατηγορίες μιᾶς σκέψης ὕλιστικῆς καί ὠφελιμιστικῆς, γι' αὐτό ὅμως καί πιά οἰκείας. Ἀντίθετα, τό ἔδαφος δέν εἶναι τόσο γνώριμο γιά τίς ἐπόμενες κατηγορίες πού θά ἀναφέρω.

Τρίτος κοινός σκοπός ὅλων τῶν ἐπιστημῶν εἶναι ἴσως ἡ ἔκφραση καί ἡ ἀντιμετώπιση τῆς ἀπορίας ὡς πρός τόν θάνατο, ἔκφραση πού μπορεῖ νά εἶναι ἄμεση ἢ ἔμμεση, συνειδητή ἢ μή. Εἶναι ἕνας χώρος ἐξαιρετικά δύσβατος. Ἀφενός σχετίζεται στενά μέ τίς πιά ἀνεξερεύνητες περιοχές τῶν ψυχολογικῶν ἐπιστημῶν — περιοχές πού δέν γνωρίζω ἀρκετά, γι' αὐτό ἐλπίζω νά ὑπάρξουν μετά συμπληρώσεις ἀπό ἀνθρώπους πολύ εἰδικότερους. Ἀφετέρου χαρακτηρίζεται ἀπό τή ρευστότητα τοῦ ἰδίου τοῦ περιεχομένου του, ὥστε νά ἐμπεριέχει στοιχεῖα ἀντιφατικά καί νά ἐπεκτείνεται καί σέ περιοχές ἐξω-ἐπιστημονικές, ὅπως εἶναι τό θρησκευτικό αἶσθημα.

Τέταρτος κοινός σκοπός εἶναι ἡ ἔκφραση τοῦ ἐρωτικοῦ στοιχείου τῆς ἀνθρώπινης προσωπικότητας, στόν βαθμό πού τό ἐρωτικό στοιχεῖο μπορεῖ ἐνδεχομένως νά ἐκφραστεῖ ἢ νά ἐκδηλωθεῖ μέσω τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσης.

Ἡ ἐρωτική ἔκφραση, πού χρησιμοποιοῖ ὡς μέσο τήν ἐπιστημονική γνώση, μπορεῖ νά εἶναι μιά ἔκφραση ἄμεση — ἀλλά κυρίως εἶναι ἔμμεση. Μπορεῖ νά εἶναι ἔκφραση συνειδητή — ἀλλά κυρίως εἶναι ἀσυνειδητή, ἢ μή συνειδητή. Πρόκειται γιά ἕναν χώρο συμβολισμῶν καί ἐξιδανίκευσης, πού καί αὐτός εἶναι πιά προσιτός στίς ψυχολογικές ἐπιστῆμες. Ἐπομένως ζητῶ καί ἐδῶ τή βοήθεια τῆς διεπιστημονικῆς ὁμήγυρης.

Ὑπάρχει λοιπόν αὐτή ἡ ἔμμεση ἔκφραση, μέσω μιᾶς ἐξιδανίκευσης, μιᾶς sublimation, ὑπάρχουν ὅμως καί ἄλλα, ἀμεσότερα ἐρωτικά στοιχεῖα. Ἐνα εἶναι σχετικά ἀπλό: ἡ ἴδια ἡ ἡδονή τῆς γνώσης, ἂν χρησιμοποιηθεῖ ὁ ὅρος «ἡδονή» στήν κυριολεξία του. Τό ἄλλο συνέχεται μέ τό προηγούμενο, εἶναι ὅμως στοιχεῖο πιά φευγαλέο, εἶναι αὐτό πού θά μπορούσε νά ὀνομαστεῖ «ὁρμή» τῆς γνώσης, μέ τήν εὐρύτατη καί ἐρωτική ἔννοια τοῦ ὅρου.

Πέμπτος κοινός σκοπός εἶναι ἡ ἱκανοποίηση τῆς αὐτόνομης ἀνάγκης γιά ἐπιστημονική γνώση, ἂν ἡ ἀνάγκη αὐτή ὑπάρχει, δηλαδή ἂν πράγματι δεχτοῦμε ὅτι πρόκειται γιά μιά ἀνάγκη αὐτόνομη, αὐθύπαρκτη μέσα στήν ἀνθρώπινη προσωπικότητα. Εἶναι φανερό ὅτι ἡ πέμπτη αὐτή κατηγορία συγγενεῦει μέ τήν τέταρτη, ἴσως καί νά συμπίπτει.

Οἱ ἴδιες συγγένειες διαφαίνονται καί στόν ἕκτο κοινό σκοπό: εἶναι ἡ ἱκα-

νοποίηση της αυτόνομης ανάγκης, αν υπάρχει και αυτή, για μία δημιουργική, έν γένει, δραστηριότητα. Αυτή ή κατηγορία είναι λοιπόν ο λόγος ύπαρξης, ή μάλλον ο λόγος διάπλασης του *homo faber* — όπως ή προηγούμενη είναι ο λόγος διάπλασης, του *homo sapiens*. Είναι και αυτός ένας χώρος που επεκτείνεται σε έξω-επιστημονικές περιοχές, όπως ή τέχνη. Τί είδους όμως είναι ή διάκριση επιστήμης και τέχνης, σε ύψηλό επίπεδο αφαίρεσης; Θά μνημονεύσω άπλως τόν Schoenberg, όπως τόν βλέπει ο Thomas Mann στόν *dr Faustus*: ο Mann, πού είναι βέβαια από τούς ιστορικότερους λογοτέχνες αυτού του αιώνα — και θά δούμε ότι αυτό δέν είναι τυχαίο.

Κοινοί σκοποί τών 'Επιστημών και θεμελιώδεις άπορίες

'Αναζητώντας ένα είδος «καθαρής» διεπιστημονικότητας, ένα είδος ολικής ή σφαιρικής διεπιστημονικότητας, φτάνουμε νά αναζητούμε επίσης, ουσιαστικά, τις βάσεις για κάποια θεωρία της διεπιστημονικότητας. Στη διαδικασία όμως της αναζήτησης, βρεθήκαμε μπροστά στίς άπορίες της αρχαίας τραγωδίας ή του σαιξπηρικού δράματος — θά προσέθετα εδώ, χωρίς σχόλια πρós τό παρόν: του ιστορικού σαιξπηρικού δράματος.

Οι άπορίες αυτές είναι σε όλους μας πολύ οικείες: ή φύση, τό πάθος, ό άπό μηχανής θεός, ή μοίρα, ό παραλογισμός, ή κάθαρσις, ό ήρωας. Άπορίες πού εκφράζονται συχνά μέ τήν παρατήρηση και τή συμμετοχή του χορού, ή μέ τόν μονόλογο του πρωταγωνιστή. Προσθέτω, σε παρένθεση: άπορίες πού πηγάζουν άπό τήν έκτός σκηνής αντικειμενικότητα, και άπευθύνονται σε μίαν άλλη αντικειμενικότητα, πάλι έκτός σκηνής, σ' ένα κοινό — πού ταυτόχρονα όμως άμφισβητούν, μέ τήν ίδια τή θεατρικότητά τους, αυτές τις αντικειμενικότητες. Άλλά επειδή αυτό είναι άλλο θέμα, κλείνει και ή παρένθεση.

Έχω λοιπόν τήν εντύπωση πώς οι άπορίες αυτές λειτουργούν μέ περισσότερη ενάργεια στό ιστορικό δράμα. Πάλι μου λείπει ή ειδίκευση γιά νά επεκταθώ σε αυτό τό ζήτημα: γιατί άραγε περισσότερη ενάργεια στό ιστορικό δράμα, άπό ό,τι σ' ένα άλλο είδος θεάτρου; Τό μνημονεύω πάντως, γιά νά τό χρησιμοποιήσω σάν γέφυρα, και νά ξαναπεράσω στό ιστοριογραφικό έργο.

Γιατί και τό ιστοριογραφικό έργο κάπως έτσι δείχνει τις άπορίες του. Γιατί και αυτές πηγάζουν άπό μίαν αντικειμενικότητα, και αυτές έχουν ένα κοινό — ένα αναγνωστικό κοινό. Σ' ένα μεγάλο έργο συνθετικής ιστορίας — όχι σε μία ιστορική μονογραφία, αλλά σε μία ιστορική τοιχογραφία — έμπεριέχονται όλες οι μεγάλες άπορίες: ή τουλάχιστον, πρέπει νά έμπεριέχονται.

Θεμελιώδεις άπορίες, 'Ιστορία και Διεπιστημονικότητα

Στήν άπορία άπαντά ή έρμηνεία. Τό ιστοριογραφικό έργο ταλαντεύεται ανάμεσα σε διάφορες δυνατές έρμηνείες του ιστορικού γίνεσθαι.

Υπάρχουν οι «θεολογικές» έρμηνείες — αναγκαστικά θά χρησιμοποιηθούν όροι ένδεικτικοί, ένίοτε και άδόκιμοι. Ρητά ή ύπαινικτικά, οι έρμηνείες αυτές δηλώνονται στήν κάθε εμφάνιση ενός άπό μηχανής θεού σε ένα ιστοριογραφικό έργο.

Υπάρχουν έπειτα οι ψυχολογικές έρμηνείες, πού ψάχνουν γιά κίνητρα και

αίτια στις ψυχές των πρωταγωνιστών ή των ιστορικών μαζών.

Υπάρχουν οι «έπικές» ερμηνείες, ή θεώρησης ενός ιστορικού γίνεσθαι πού οδηγείται από ήρωες ή και από ήγετικές τάξεις.

Υπάρχουν όμως και οι ερμηνείες πού υπερβαίνουν τους ήρωες και στηρίζονται στην έννοια του ποιείν: στη συνειδητή πολιτική πράξη, είτε ατόμων και ήγετικών ομάδων, είτε ανωνύμων μαζών — πώς νά τις ονομάσουμε άραγε αυτές τις ερμηνείες; «Αντικειμενικές» ή «νομοτελειακές», επειδή συχνά προϋποθέτουν μιá προκαθορισμένη κοινωνική διάρθρωση και νομοτελειακά αποτελέσματα;

Υπάρχουν οι «φυσιοκρατικές» ερμηνείες — άλλος ένας ένδεικτικός και ίσως αδόκιμος όρος — πού συνδέουν τά ιστορικά φαινόμενα, ιδίως στην πολύ μεγάλη τους χρονική διάρκεια, με την ίδια τή φύση. Τά συνδέουν π.χ. με τή γεννητικότητα και τή βιολογική εξέλιξη του πληθυσμού, με τούς γεωγραφικούς περιορισμούς της κοινωνίας, με τό κλίμα, με τήν οικονομία του χώρου και των έσοδειών. Υλιστικές από αυτή τήν πλευρά τους, οι ερμηνείες αυτές μπορούν νά συνδυαστούν διαλεκτικά και με τις προηγούμενες. Ή ύλη προκαθορίζει άφενός τις οικονομικές δυνατότητες και άφετέρου τήν κοινωνική διάρθρωση. Έπομένως, άφενός προκαθορίζει τόν άγώνα με τή φύση, δηλαδή τήν τεχνολογία, και άφετέρου προκαθορίζει τήν πολιτική πράξη. Άλλά ή τεχνολογία υπερβαίνει με τή σειρά της τούς υλικούς, φυσικούς, οικονομικούς φραγμούς. Και ή πολιτική πράξη, τό «ποιείν», μεταβάλλει τις υλικές συνθήκες, πολλές φορές με τήν έπαναστατική βία, και προετοιμάζει μιá νέα αιτιολογική σειρά προκαθορισμών.

Υπάρχουν, τέλος, οι ερμηνείες πού στηρίζονται στην τυφλή πορεία των ανωνύμων, αλλά και των έπωνύμων, σέ μιá τυχαία εξέλιξη, έστω κι αν είναι εξίσου αναπόφευκτη γιά τόν άνθρωπο: ερμηνείες λοιπόν «σχετικιστικές».

Ερμηνείες: άπαντήσεις άποριών. Τό μεγάλο ιστοριογραφικό έργο έμπεριέχει όλες αυτές τις άπορίες, ή τουλάχιστο τις γεννά στον άναγνώστη, όφείλει νά τις γεννά.

Φυσικά, τό έρώτημα δέν είναι ποιά θά ήταν ή σωστή επιλογή άποριών ή ερμηνειών, ή ποίος θά ήταν ό σωστός τους συνδυασμός. Τό θέμα μου είναι ό τριπλός παραλληλισμός ανάμεσα στις ιστορικές άπορίες, στις ταυτόσημες «φιλοσοφικές» άπορίες, και σέ αυτό πού είναι, κατά τή γνώμη μου, οι θεμελιώδεις διεπιστημονικές άπορίες, εκείνες πού θά αποτελούσαν ίσως τό αντικείμενο ΚΑΙ μιās θεωρίας της διεπιστημονικότητας. Υποψιάζομαι ότι υπάρχουν όντως κάποιοι παραλληλισμοί και κάποιες ταυτότητες. Αυτήν ακριβώς τήν ύποψια προσπάθησα νά σās μεταφέρω άπόψε.

Τελικά, ίσως ή Ίστορία νά είναι διεπιστημονική όχι άπλως από μιá πρακτική, μεθοδολογική ανάγκη, άλλ' από τις ίδιες τις άπορίες της, δηλαδή από τή φύση της.

ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΙΣΗΓΗΣΗ Γ. ΔΕΡΤΙΛΗ

Παρέμβαση: τή διεπιστημονικότητα έγώ τή βλέπω ως έννοια τεχνοκρατικής, μεθοδολογικής φύσεως, πού άπαντάει στο έρώτημα της άποδοτικότητας

και της τεχνολογίας. "Όλες αυτές οι άπορίες σας πώς χωράνε σ' αυτή την έννοια;

ΓΑ: Μου κάνει εντύπωση ακριβώς αυτός ο τεχνοκρατικός χαρακτήρας του έρωτήματός σας. Είπα ότι συμφωνώ κατ' αρχήν με τό τεχνοκρατικό κίνητρο. Άναρωτιέμαι όμως, επιπλέον: γιατί ψάχνουμε νά βρούμε αυτή την τεχνοκρατική διασύνδεση ανάμεσα στις επιστήμες; Αυτό θά είναι άπλως ένα μέσο. Πέραν αυτού όμως, υπάρχει ασφαλώς ένας άπώτερος σκοπός.

Καί για τό μέν τεχνοκρατικό επίπεδο τών έρωτημάτων μας, νομίζω πώς δέν έχουμε καί πολλές άπορίες — βεβαίως καί είναι σκόπιμο νά συνεργαστεί ή ιστορία μέ τή βιολογία, ή οικονομική μέ τήν κοινωνιολογία, κ.ο.κ. Μήπως όμως πρέπει νά αναρωτηθούμε καί για τό «άλλο»; Διαπιστώνω ότι κάθε φορά πού είμαστε εδώ αναρωτιόμαστε συνεχώς για τό «άλλο». Λέμε βέβαια τά τεχνοκρατικά μας, λέει ό καθένας τί τόν άπασχολεί στη δική του επιστήμη, αναζητεί βέβαια καί τήν επικουρία τών άλλων επιστημών, αλλά συνεχώς επανερχόμαστε στό βασικό έρώτημα: γ ι α τ ι ; ποιοι «άλλο» αναζητούμε στη διεπιστημονικότητα; Αυτό ήταν πού μ' έκανε νά φύγω από τήν τεχνοκρατική μου εισφορά καί νά δώσω μερικά παραδείγματα του «άλλου».

Άλλωστε, ή Ίστορία, επειδή έχει αυτόν τόν ιδιόρρυθμο χαρακτήρα, τήν ανάγκη ολίκότητας, επειδή επιπλέον μετέχει καί της τέχνης καί της επιστήμης, άγγίζει περισσότερο τά ευρύτερα διεπιστημονικά έρωτήματα: όσα εγείρονται σέ ευρύτερο επίπεδο αφαίρεσης, καί όχι στό τεχνοκρατικό επίπεδο της όφελιμιστικής λειτουργικότητας.

Παρέμβαση: Μέ ενδιαφέρει ή συλλογιστική πού σέ κάνει νά ξεφύγεις λίγο από αυτό τό πεδίο, της άποδοτικότητας. Ή διεπιστημονική έρευνα μάς χρειάζεται γιατί άποδίδει καλύτερα, σαφέστερα. Γιατί πρέπει νά ξεφύγουμε από αυτό τό πεδίο;

ΓΑ: Κατ' αρχάς ή άποψη ότι υπάρχει καλύτερη άποδοτικότητα δέν είναι παρά μιá υπόθεση: δέν έχει δοθεί εδώ καμιά τέτοια άπάντηση, ή υπόθεση δέν έχει άποδειχθεί μέχρι στιγμής. Έπειτα, διαφωνώ μέ τόν οικονομισμό. Πέραν αυτών όμως, δέν είπα νά αφήσουμε τό πεδίο αυτό. Είπα νά κοιτάξουμε καί τό άλλο.

Παρέμβαση: Υπάρχει κάποιο αίτημα λανθάνον πίσω από τή διεπιστημονικότητα καί πιθανόν ένα από τά αίτήματα νά είναι καί της άποδοτικότητας. Έκείνο πού έχει ενδιαφέρον είναι ότι είπες πώς ξεκινάς από τό τεχνοκρατικό καί όταν θέλεις νά τό ξεπεράσεις, πώς στήν τέχνη. Μεγάλη τιμή για τήν τέχνη.

Βλέπεις τήν Ίστορία πότε σάν σκηνή καί πότε σάν άντικειμενικότητα. Είναι πρόβλημα της Ίστορίας ειδικά σήμερα, ή τό είχε πάντα;

ΓΑ: Δέν ξέρω άν τό είχαν πάντα οι ιστορικοί, αλλά ή Ίστορία πρέπει νά τό είχε πάντα — άν τό θεωρήσουμε από τήν πλευρά του άναγνώστη. Διαβάζοντας ιστορία, ό άνήσυχος άναγνώστης δέν μπορεί παρά νά άπορεί, καί νά άπορεί

σέ όλα τὰ επίπεδα, ἀκόμη καί σέ αὐτό. Δέν ξέρω ἂν ὁ Θουκυδίδης ἀποροῦσε σέ όλα τὰ επίπεδα — ἀπλῶς τὸ ὑποπεύομαι. Ὑποπεύομαι ἄλλωστε ὅτι ἀκόμα καί ἓνας «τεχνοκρατικός» ἱστορικός ὅπως ὁ Ranke, ὁ πατέρας τῆς σχολῆς τοῦ θετικισμοῦ, ἴσως καί αὐτός ἀκόμη νὰ κατέληξε στὸν θετικισμό ἀπὸ ἀντίδραση γιὰ τὰ «στοιχεῖα» πού δέν ἤθελε νὰ ἀντιμετωπίσει.

Παρέμβαση: Τό μήνυμα πού ὁ κ. Σακελλαρίου εἶχε ἀφήσει νὰ ἐννοηθεῖ εἶναι ὅτι εἶναι δυνατὴ μιὰ ἀντικειμενικὴ ἱστορία. Αὐτὸ δέν εἶναι πρόβλημα ἔτσι ὅπως τὸ θέτεις ἐσύ; Σέ τί ὀφείλεται αὐτός ὁ διαφορετικὸς λογισμὸς σας;

ΓΔ: Δέν εἶμαι σίγουρος ἂν ὑπάρχει πραγματικὰ διάσταση. Συχνὰ συγγέονται ἡ ἐπιστημονικὴ ἐντιμότητα μέ τὴν ἀντικειμενικότητα. Ὁ κ. Σακελλαρίου δέν εἶναι εἰδικὸς μόνον στὴν ἀρχαιολογία, βέβαια, ἔχει γράψει μιὰ ὑψηλῆς ποιότητος ἐργασία γιὰ τὴ σύγχρονη ἑλληνικὴ ἱστορία, ἐργασία πού τὴν ξέρω κι ἔτσι, μολονότι λείπει σήμερα, ἴσως μπορῶ λίγο νὰ μιλήσω γιὰ τὶς θέσεις του, ὅπως τὶς διαβλέπω.

Ὑπάρχουν διάφορα πρίσματα μέσα ἀπὸ τὰ ὁποῖα περνάει ἓνα ἱστορικὸ γεγονός. Πρῶτα τὸ πρίσμα αὐτοῦ πού τὸ μαρτυρεῖ, ὕστερα τὸ πρίσμα αὐτοῦ πού τὸ καταγράφει. Δέν καταγράφουμε ὅμως τὰ πάντα, ξεχωρίζουμε — καί αὐτὸ ἀλλάζει τὰ πράγματα, εἶναι ἓνα ἀκόμη πρίσμα. Μετὰ ὑπάρχει τὸ πρίσμα τῆς ἐρμηνείας καί, τέλος, αὐτός πού διαβάζει τὸ ἱστοριογραφικὸ ἔργο ἔχει κι αὐτός τὸ δικό του πρίσμα. Τὸ ἱστορικὸ γεγονὸς φτάνει λοιπὸν σέ κάποιον δέκτη μέσα ἀπὸ ὅλες αὐτὲς τὶς διαθλάσεις. Ἀραγε γιὰ ποιά ἀπὸ ὅλες τὶς ἀντικειμενικότητες μιλάμε;

Παρέμβαση: Ὁ κ. Σακελλαρίου ἦταν ἐπικός καί αἰσιοδόξος, ἐνῶ ἐσεῖς ἔχετε τὸ αἶσθημα ἀπορίας μαζί καί ἐρευνᾶς γύρω ἀπὸ τὴ διεπιστημονικότητα.

ΓΔ: Νομίζω ὅτι μιλάμε γιὰ δύο διαφορετικὰ χρονικά επίπεδα τῆς ἱστοριογραφικῆς ἐργασίας. Ὑπάρχει ἓνας πρῶτος χρόνος, στὸν ὁποῖο ὁ κ. Σακελλαρίου καί ἐγὼ — πολὺ μέ τιμᾷ αὐτὴ ἡ παρέα — θὰ ἐργαζόμασταν μέ τὸν ἴδιο τρόπο. Θὰ ἀντλούσαμε ἀπὸ ὅποιον κλάδο καί ὅποια ἐπιστὴμη μποροῦμε, τὰ περισσότερα δυνατὰ πράγματα, θὰ συγυρίζαμε κατόπιν καί θὰ δίναμε μορφή στὸ ὕλικό μας γιὰ νὰ τὸ ἐρμηνεύσουμε. Ὡς ἐκεῖ θὰ κάναμε ἀκριβῶς τὴν ἴδια δουλειά. Ἀπὸ κεῖ καί πέρα δέν ξέρω. Εἶμαι ὅμως βέβαιος ὅτι ὁ κ. Σακελλαρίου θὰ εἶχε τὶς ἴδιες ἀπορίες μέ μένα, ἴσως καί πολὺ περισσότερες — δέν βλέπω γιατί θὰ εἶχε λιγότερες.

Ἡ αἰσιοδοξία εἶναι ξεχωριστὸ θέμα. Ἄλλο τὸ τί συμβαίνει ὥς τὴ στιγμή πού ὁ ἱστορικός βγάζει ἓνα ἐρμηνευτικὸ συμπέρασμα γιὰ τὰ γεγονότα, μέ βάση τὶς πολλαπλές του ἀπορίες, καί ἄλλο τὸ τί συμβαίνει ἀπὸ ἐκείνη τὴ στιγμή καί ὕστερα: πόσες ἀμφιβολίες τοῦ μένουν, ὅχι γιὰ τὰ γεγονότα, ἀλλὰ γιὰ τὸ πῶς τὰ ἐρμηνεύει, ἀμφιβολίες πού μπορεῖ νὰ εἶναι ρητές, μπορεῖ καί ὄχι. Ἐδῶ, ναι, μπορεῖ νὰ ὑπάρχει καί θέμα αἰσιοδοξίας.

Παρέμβαση: Διακρίνονται λοιπὸν στὸ σεμινάριο δύο θέσεις διεπιστημονικότητας, μιὰ τεχνοκρατικὴ καί μιὰ πιὸ ἀφηρημένη;

ΓΔ: Πάντως, ή πίο άφηρημένη έκδοχή έκφράζει άναμφισβήτητα τήν άνάγκη γιά όλικότητα. Σκέφτομαι κάτι αυτή τή στιγμή, και δέν ξέρω γιά ποιό λόγο, τό λέω άμέσως πρίν καλά τό σκεφτώ: μου ήρθε στό νοΰ ή έννοια ενός πολυέδρου, πού ξαφνικά γίνεται σφαίρα.

Παρέμβαση: Χρειάζεται πολλή άφαίρεση του συγκεκριμένου γιά νά στρογυλέψουν οί γωνιές, και έξαρτάται άπό τό ύλικό.

Παρέμβαση: Πάντως έχω τήν έντύπωση πώς αυτή ή προσπάθεια τής σφαιρικότητας, πού κρύβει μέσα της μιά θρησκευτική, θεολογική άποψη, μάς οδηγεί στόν χώρο τής θεολογικής καταγωγής τής δυτικής έπιστήμης.

ΓΔ: Μά τό «όλο» δέν σημαίνει άπαραιτήτως και αίώνια, θεία άρμονία.

Παρέμβαση: Ή ένότητα του κόσμου μπορεί νά κατάγεται άπό θρησκευτικές και μυστικές δοξασίες, και αυτές οί άντιλήψεις μπορεί νά επιβιώνουν στίς μέρες μας, αλλά τήν όλότητα μπορούμε έπίσης νά τήν δοΰμε και σάν κάτι πού είναι άπό τή φύση του άντιθετικό, άρα πού έχει και τίς έσωτερικές του συγκρούσεις, πού εξέλίσσεται άκριβώς επειδή είναι άντιθετικό, πού έχει τήν ένότητα και ταυτόχρονα τή διαφορά (Hegel, Marx). Έτσι, άκριβώς λόγω των ποιотικων μεταβολων πού ύφίσταται, στά πράγματα μπορεί νά έχουμε ένότητα αλλά και διαφορά έπιστημων. Ή έννοια τής όλότητας δέν είναι ύποχρεωτικά και μόνο μυστικιστική, αλλά και καθαρά φιλοσοφική — άπό τόν Hegel και μετά — έστω και αν οί ρίζες της είναι μυστικιστικές.

ΓΔ: Θά συμφωνούσα μέ αυτά, ειδικά γιά τό πώς θεωρεί ή φιλοσοφική σκέψη μετά τόν 18ο αιώνα τήν «ένότητα του κόσμου», όπως τήν είπατε. Συναφές, όχι όμως τό ίδιο θέμα, είναι αυτό πού θίγω, τό πώς νοείται ή όλικότητα στήν έπιστημονική αναζήτηση. Νομίζω όμως ότι και εδώ θά έπρεπε νά προστεθεί τό στοιχείο του χρόνου. Όπόταν αυτή ή όλικότητα, αν ποτέ προσεγγιζόταν σέ κάποιο βαθμό, δέν θά ήταν μιά όλικότητα διά παντός, κ.ο.κ.

Παρέμβαση: Τό θέμα μας είναι μόνο διεπιστημονικό και άφορā μόνο στήν έπιστήμη, ή άφορā και σ' ένα χώρο όπου λειτουργούν και οί τέχνες, ή έστω ή άπλή άνησυχία γιά μιά ευρύτερη ένότητα;

ΓΔ: Γιατί όχι; Άναρωτιέμαι τί θά γινόταν αν έρχόταν ό Ίάνης Ξενάκης σέ αυτό τό σεμινάριο. Ώς συνθέτης, βέβαια, αλλά μέ τίς γνωστές δικές του άπορίες και τίς δικές του μεθόδους.

Παρέμβαση: Άν νομίσουμε ότι αυτή ή διεπιστημονική, ή μεταεπιστημονική, ή άλλη έρευνα, μπορεί νά δώσει ένα γενικό σχήμα τής γνώσης, τότε κινδυνεύουμε νά πέσουμε σέ μιά άντίληψη στατική, ή όποία θά σπάσει άργότερα. Κι αν έσπασε στόν βαθμό πού έσπασε ή έπιστημολογία, ή ό νεότερος θετικισμός, είναι γιατί είχαν τή φιλοδοξία νά θεμελιώσουν διά παντός τή γνώση: τό άδύνατο σημείο τους, πού δέν άντεξε στήν περαιτέρω ανάπτυξη τής γνώσης.

“Αν μπορεί νά υπάρξει διεπιστημονικότητα, εγώ τήν βλέπω νά ἔχει ἕνα χαρακτηριστικά ιστορικό καί συνεχῶς νά ἀναθεωρεῖται μέ βάση τή συνολική, κοινωνική πρακτική, δηλαδή νά βγαίνει μέσα ἀπό τίς ἐπιστήμες. Καί αὐτό εἶναι σοβαρό ἀντίδοτο ἐναντίον τοῦ κινδύνου πού σωστά ἐπεσήμανες. Π.χ. κίνδυνος ὅπως «ἐπιστήμη τῶν ἐπιστημῶν», ἡ ὁποία ταυτίζεται μέ τήν ἐπιστημολογία καί τή διεπιστημονική ἔρευνα.

Παρέμβαση: Θέμα χρόνου καί χώρου ὡς στοιχείων ἐνοποιητικῶν σχεδόν ὅλων τῶν ἐπιστημῶν: μήπως στήν ἱστορία προωθοῦνται ὁρισμένες ἀντιλήψεις γιά τόν χρόνο καί τόν χώρο, καί ποιές; προωθείται ἕνας χρόνος γραμμικός ἢ ὄχι;

ΓΔ: Γραμμικός ὁ χρόνος τῆς σημερινῆς ἱστοριογραφίας; κάθε ἄλλο. Μέ συνεχή φροντίδα, καί μάλιστα μέ θεωρητική βάση τήν ἔννοια τοῦ χρόνου, ἐργάζεται σήμερα πρωτίτως ὁ Braudel, ὁ μεγαλύτερος ἴσως σύγχρονος ἱστορικός. Παίρνει ὡς σημείο ἀναφορᾶς ὄχι τόσο τό τί ἐγινε, ἀλλά τό πότε καί μέ τί ρυθμούς, κυρίως στή μεγάλη διάρκεια. Προσπαθεῖ νά βρεῖ ἐρμηνεῖες καί νά τίς προεκτείνει σέ θεωρητικά σχήματα μέ βάση τοὺς ρυθμούς αὐτοῦς. Δέν ξέρω ἂν αὐτό τελικά τόν ὀδηγεῖ πράγματι σέ μιὰ νέα θεωρητική βάση, ξέρω ὅμως ὅτι μέ αὐτόν τόν τρόπο πλουτίζει πάρα πολύ αὐτό πού ἔχει νά πεῖ.

Παρέμβαση: Ἡ φυσική, ἡ φαινομενολογία, ἡ ψυχολογία, ἡ ψυχανάλυση, μποροῦν νά μᾶς δώσουν μιάν ἄλλη ἀντίληψη γιά τόν χρόνο. Ἡ ἱστορία ἔχει μιὰ δική της ἀντίληψη γιά τόν χρόνο καί αὐτό τί σχέση ἔχει μέ τά προηγούμενα;

ΓΔ: Ἐκεῖνο πού βλέπω νά διαμορφώνεται στίς μέρες μας, στήν ἱστοριογραφία, εἶναι μιὰ διάσπαση τῶν χρονικῶν ἐνοτήτων, μιὰ τάση νά ἐξετάζεται ὁ χρόνος πότε μέ τόν ἕνα τρόπο καί πότε μέ τόν ἄλλον. Πρόκειται γιά μιὰ ἔννοια τοῦ χρόνου ὄχι ρυθμική-γραμμική, οὔτε μονοσήμαντη. Μέ τίς μεγάλες χρονικές ἐνότητες βλέπεις διαφορετικά τήν ἱστορική πορεία, μέ τίς μικρές τό πρᾶγμα ἀλλάζει. Ἄλλη ἡ θεώρηση τῆς κοινωνίας στή μεγάλη διάρκεια, ἐντελῶς ἄλλη στή μικρή.

Παρέμβαση: Δέν ἐγινε σαφές, εἶναι σάν νά λές ὅτι ἡ ἀστρονομία ἀρκεῖ γιά νά ὀρίσει κανεῖς τί εἶναι οὐράνιο σῶμα. Ἀρκεῖ ἡ φυσική γιά νά ὀρίσεις τί σημαίνει ἀντικείμενο; Εἶναι ἐρώτηση πού χρειάζεται διεπιστημονική δουλειά.

Παρέμβαση: Ὁ ὁμιλητής ἤδη ἀνέφερε τά στοιχεῖα χρόνο-χώρο σάν κοινά στοιχεῖα ἔρευνας γιά ὅλες τίς ἐπιστήμες.

Παρέμβαση: Ὁ χρόνος δέν εἶναι τό ὁμογενές, συνεχές, μονοδιάστατο τοῦ Νεύτωνα, ἀλλά σχετίζεται ἀκριβῶς μέ τήν πορεία τῶν γεγονότων.

ΓΔ: Θά δώσω ἕνα παράδειγμα, δέν ξέρω ἂν θά ὠφελήσει. Μιὰ ἐρμηνεία τῆς κυριαρχίας τοῦ Δυτικοῦ πολιτισμοῦ στηρίζεται στήν κυριαρχική του σχέση

στis οικονομικές ανταλλαγές με τον Ανατολικό. Κατά μία θεωρία, για να λειτουργήσει αυτή η κυριαρχία ως την εποχή της βιομηχανικής επανάστασης, χρειάζεται μια Πόλη που να λειτουργεί σαν πόλος, σαν κέντρο του κόσμου: Βενετία, Γένοβα, Άμβερσα, Λισσαβόνα. Τη θεωρία αυτή την επεξεργάζεται και την τελειοποιεί ιδιαίτερα ο Braudel.

Πράγματι, ο Braudel τό περιγράφει αυτό χρησιμοποιώντας τη μεγάλη διάρκεια, διάρκεια αιώνων. Μπορεί να δει έτσι την κυριαρχία της Δύσης στην Ανατολή, αλλά και τη διαδοχή κυριαρχίας από τη μία δυτική πόλη στην άλλη. Ποιές όμως είναι ειδικότερα οι αιτίες αυτής της διαδοχής; Τι γίνεται στον στενότερο χώρο της Δύσης;

Για να προωθήσει την ερμηνεία του και σέ αυτό τό ειδικότερο θέμα, ο Braudel αλλάζει, κατά κάποιον τρόπο, την ταχύτητά του μέσα στον χρόνο, την ιστορική του αίσθηση του χρόνου, ουσιαστικά αλλάζει τη στάση του απέναντι στο φαινόμενο του χρόνου ως στοιχείου ανάλυσης. Αφήνει τη μακρά διάρκεια και έντοπιζει μία βραχύτατη περίοδο, μία στιγμή. Όπoταν τά γεγονότα μπορούν να μoυν κάτω από μικροσκόπιο: 1580-82. Έκείνη τη στιγμή κρίνεται η τύχη της ισπανικής αυτοκρατορίας και η ήγεμονία της οικονομίας του δυτικού κόσμου. Γιατί τό 1580, ο βασιλιάς μεταφέρει την πρωτεύουσά του στη Λισσαβόνα: σπουδαίο λιμάνι, stis εκβολές ποταμού, και απέναντι stis αποικίες της Άμερικής. Αλλά τό 1582, για λόγους δευτερεύοντες, την ξαναμεταφέρει και την απομονώνει στην καρδιά της Καστίλλης, στη Μαδρίτη, καταδικάζοντας για πάντα την ισπανική αυτοκρατορία στην παρακμή.

Έτσι ο Braudel μās οδηγεί ξαφνικά από μία θεώρηση τόπου και χρόνου ευρύτατη και μακροσκοπική, σέ μία θεώρηση μικροσκοπική.

Μου φαίνεται ότι τό ένα συμπληρώνει τό άλλο, αλλά είναι και δύο τελείως διαφορετικά πράγματα. Αυτό φαίνεται αν ξεχάσουμε πρός στιγμήν τον ένα ιστοριογράφο και περάσουμε στους πολλούς, όσοι έρευνουν γύρω από αυτά τά θέματα. Η μία μέθοδος λειτουργεί σέ πολλές θεωρητικές εργασίες, πού προσπαθούν να εντάξουν τίς ευρωπαϊκές πόλεις μέσα στο θεωρητικό σύστημα της παγκόσμιας οικονομικής κυριαρχίας του Δυτικού κόσμου. Η δεύτερη μέθοδος λειτουργεί μέ μονογραφίες πολύ ειδικές, πού βλέπουν τί γίνεται μέσα σέ 2-3 χρόνια, τί γίνεται στη Λισσαβόνα, τί στην Καστίλλη, για ποίο λόγο δέν μπορούσε να λειτουργήσει αποτελεσματικά ως μητρόπολη ή ισπανική πρωτεύουσα, κτλ. Δύο τελείως διαφορετικές χρήσεις του χρόνου από διάφορους ιστορικούς. Ο Braudel όμως τίς ένώνει, τίς χρησιμοποιεί μαζί, για να ένοποιήσει τό πρόβλημα, να προχωρήσει στη σύνθεση και στην ευρύτερη ερμηνεία.

Παρέμβαση: Ο χρόνος στη φυσική δέν είναι ένιαιος. Όπως βλέπουμε τό πέρασμα στην κλασική μηχανική και στη σύγχρονη φυσική, ίσως τό ίδιο πέρασμα να τό παρατηρήσουμε και στην ιστορία.

Παρέμβαση: Η ασυνέχεια έχει κάποια άλλα έννοια στη φυσική. Έχει και κάποιο νόημα στην ιστορία και ποίο;

ΓΔ: Άν μιλάμε για τό ιστορικό γεγονός και όχι για τίς «επαναστάσεις»

στην επιστήμη της ιστοριογραφίας, τότε πρέπει να παραδεχτώ ότι η κρατούσα άποψη είναι η συνέχεια. Δεν θά βρεις άνθρωπο να πει ότι ένα ιστορικό φαινόμενο είναι «αυθύπαρκτο», ότι δεν έχει κάπου ρίζες. Η ανακάλυψη του τροχού, ίσως.

Παρέμβαση: Ναί, αλλά έχετε επαναστάσεις, μεταμορφώσεις στην ιστορία.

ΓΔ: Μου είναι αδύνατο να φανταστώ και άρνούμαι να περιγράψω, να έρευνήσω μιάν επανάσταση για να δώ μόνο τά άποτελέσματά της, σάν να μήν έχει παρελθόν.

Παρέμβαση: Παρ' όλα αυτά ύπήρχε μιά μόδα για τήν άσυνέχεια, στη Γαλλία, π.χ.

Παρέμβαση: Θέλω να εκφράσω μιά επιφύλαξη πάνω στην καταδίκη της έννοιας της άσυνέχειας. Υπάρχει μιά ύποψία πρώτα-πρώτα: μήπως ή έννοια της συνέχειας καταδικάζεται στο μέτρο πού προβάλλεται πάνω σέ μιά γραμμική αντίληψη για τόν χρόνο. Άν τό σχήμα μας για τόν χρόνο είναι ή γραμμική αντίληψη, όντως ή άσυνέχεια φαίνεται παράλογη. Στην περίπτωση όμως πού θά χρησιμοποιήσουμε συστήματα ή μετατοπίσεις συστημάτων, ένδεχομένως ή έννοια «άσυνέχεια», όταν δέν ληφθεί κυριολεκτικά αλλά ως μεταφορά, πού μās επιτρέπει να κατανοήσουμε τή μετατόπιση της έσωτερικής λογικής ενός συστήματος, τότε νομίζω ότι έχει κάποια νομιμότητα, αλλά επαγωγικά.

Παρέμβαση: Τι έννοείτε όταν λέτε λογική του συστήματος;

Παρέμβαση: Άν ύποθέσουμε ότι μιλάμε για άλλαγή θεωρίας ή του συστήματος άναφοράς (έξαρτάται βέβαια από τό αντικείμενο και τόν χώρο της επιστήμης), τότε είμαστε ύποχρεωμένοι να χρησιμοποιήσουμε κάποια μεταφορά για να δηλώσουμε τήν άλλαγή. Μέ αυτή τήν έννοια νομίζω ότι μπορεί κανείς να χρησιμοποιήσει τήν έκφραση «άσυνέχεια» ή «μετατόπιση» κτλ.

Παρέμβαση: Πάντως και στην πιό άσυνεχή επιστήμη, στην κβαντική μηχανική, τώρα νάχνουν διαδικασία άσυνέχειας, πού σημαίνει, ότι άσυνέχεια μπορεί να έκληφθεί περισσότερο σάν μιά ποιοτική μεταβολή, μεταλλαγή ή κάτι τέτοιο. Έκεί πού στηρίχτηκαν οι όπαδοί της άκρας άσυνέχειας, ήταν ή κβαντική μηχανική. Τώρα όμως όλο και πιό πολύ βλέπει κανείς κείμενα πού νάχνουν να βρούν στο έσωτερικό της άσυνέχειας τή συνέχεια.

Παρέμβαση: Νομίζω, ότι τά μαθηματικά βοηθάνε πολύ να καταλάβουμε τήν έννοια της συνέχειας-άσυνέχειας. Γιατί ή συνάρτηση είναι συνεχής ύπό όρισμένες προϋποθέσεις και εμφανίζει όρισμένες άσυνέχειες σέ σχέση μέ αυτές τίς συγκεκριμένες παραμέτρους. Μόλις εμφανιστεί κάποια τρίτη παράμετρος, δέν ξέρουμε αν τό φαινόμενο είναι συνεχές ή άσυνεχές, εκτός αν περάσουμε μέσα τή νιοστή παράμετρο.